

Олег Васюта

ПРИЗВИСЬКО ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКОГО КНЯЗЯ ОЛЕГА СВЯТОСЛАВИЧА: ЧОМУ «ГОРИСЛАВИЧ»?

DOI: 10.5281/zenodo.4119304

© О. Васюта, 2020. CC BY 4.0

Традиція надавати людям різні прізвиська побутує дуже давно. Вона існувала й за доби Середньовіччя. Прикладом чого є прізвиська тогочасних західноєвропейських правителів. **Метою** статті є розгляд цього явища на Русі у домонгольський період та з'ясування тлумачення прізвиська чернігово-сіверського князя Олега Святославича, яке він отримав від автора «Слова о полку Ігоревім». **Методологічно** дослідження побудоване на основі історико-антропологічного підходу. **Наукова новизна** полягає в тому, що до сьогодні у вітчизняній історичній науці ще не приділялася належна увага питанню прізвиськ князів Київської Русі, а стосовно тлумачення прізвиська Олега Святославича автор статті висловив думку, не схожу з твердженням його попередників у розгляді цієї теми. **Висновки.** Князівські прізвиська були присутні в історії Київської Русі, хоча й не дуже широко. Наприклад, той самий князь Ярослав Мудрий, який у науковій літературі фактично «зрісся» з цим прізвиськом, а останнє сьогодні відображене навіть на грошових знаках України, як виявляється, насправді у давні часи так не називався. «Мудрим» він став тільки завдяки дослідникам від кінця XIX ст. Хоча серед правителів Київської Русі все ж таки були окремі представники, які й у середньовічну добу отримали прізвиська. До таких належить чернігово-сіверський князь Олег Святославич (середина XI–1.8.1115 р.). В історію він увійшов із прізвиськом «Гориславич», яке отримав від автора «Слова о полку Ігоревім» (кін. XII ст.). До сьогодні дослідники висловлювали різні думки стосовно тлумачення цього прізвиська. Переважно вони залежать від тлумачення того, яке забарвлення, позитивне чи негативне, образ Олега Святославича має у «Слові о полку Ігоревім». На переконання автора статті, цьому князю у «Слові...» висловлене як співчуття, так і, до певної міри, засудження. Але тлумачити його прізвисько потрібно виходячи саме з першого та тієї форми, у якій його вжито в «Слові о полку Ігоревім». Там само останнє використано в формі патроніму, а це доволі ясно дозволяє з'ясувати і його суть.

Ключові слова: Олег Святославич, Гориславич, «Слово о полку Ігоревім», прізвисько, Київська Русь, князь, Чернігово-Сіверська земля.

Так уже склалося, що люди часто отримують різного роду прізвиська. Поширеним це явище є як на сьогодні, так і в минулі часи, згадана традиція вже давно набула сталості. Побутувала вона й у добу Середньовіччя. Передусім це стосується представників тогочасних владних еліт, які завдяки своєму положенню у суспільстві користувалися найбільшою увагою громадськості. Як наслідок, окремі з них здобули прізвиська, із якими також увійшли до історії.

Під час звертання до таких прикладів одразу пригадуються такі відомі європейські володарі XII ст., як англійський король Річард Левове Серце та імператор

Священної Римської імперії Фрідріх Барбаросса (з італійської – Рудобородий). У цілому ж для середньовічних часів схожого роду прикладів є досить багато, а в європейському масштабі їх географія дуже широка. Як виявляється, причини здобуття прізвиськ тогочасними можновладцями були різні. Часто такими виступали як прояви їхньої особистої неординарності, так і банальні особливості фізичної зовнішності останніх. Наприклад, стосовно прізвиська Річарда Левове Серце Ж. Флорі відзначає: «Його військове значення не залишає ніяких сумнівів. Воно застосовувалось до багатьох персонажів, чия дика лють у вирі боротьби проявлялася з найвищою силою... У геральдиці, чії основи закладаються якраз у другій половині XII ст., лев символізує безсумнівну хоробрість та гідність, притаманні королю звірів»¹. За своїм же темпераментом, як засвідчують джерела, англійський володар Річард I повністю підпадав під такий образ². Зовсім іншого походження було прізвисько Фрідріха Барбаросси. Його імператор отримав від італійців за свою «світлу, трохи рудувату бороду»³. У середньовічній історії також достатньо прикладів, коли владному діячу прізвисько надавалось унаслідок якоїсь визначної події, пов'язаної з ним чи його особистими діями. Так, нормандського герцога Вільгельма після захоплення ним Англії у 1066 р. стали називати Завойовником⁴. Однак загалом же причини появи прізвиськ у сильних світу того мають широкий спектр різноманітності. Той же герцог Вільгельм до його опанування Англією через своє походження звався Бастардом⁵.

У цілому до історії під своїми прізвиськами увійшло багато середньовічних володарів. Однак у цьому плані можна зауважити ще один момент. Як з'ясовується, далеко не у всіх ці прізвиська з'явилися ще за їхнього життя. Достатня їхня кількість була надана вже після смерті цих можновладців, а подекуди навіть і не в їхню епоху. Хоча, випадки здобуття прижиттєвого прізвиська також мали місце. Наприклад, так сталося з тим же англійським королем Річардом Левове Серце⁶.

Переходячи до зазначеної теми, як вважаємо, також потрібно з'ясувати, а чи побутували у домонгольській Русі князівські прізвиська. На перший погляд, навіть постановка цього питання може здатись недоречною. Справді, у науковій літературі вже давно присутні тогочасні руські правителі, які фігурують із різного роду прізвиськами. Серед останніх найбільш часто зустрічаються такі князі як, наприклад, Володимир Святий, Святополк Окаянний, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах (з грецької – Єдиноборець), Юрій Довгорукий, Андрій Боголюбський, Всеволод Велике Гніздо, Мстислав Удатний (Успішний). Однак, як виявляється, не все так однозначно.

Серед названих князів до окремої групи одразу можна віднести прізвиська Святополка Окаянного, Ярослава Мудрого та Мстислава Удатного, і ось чому. Щоб це зрозуміти, звернемося до присутнього в історіографії прізвиська першого з цих правителів. Справді, слово «окаянний» фіксується у «Повісті минулих літ» біля імені Святополка Ярополковича, причому і після нього у тому числі⁷. Однак, по-перше, останнє всюди написано з малої літери. І, по-друге, що найголовніше, у розповіді про Святополка зазначений епітет вжито не лише по відношенню до князя, але і стосовно його підлеглого Горясера⁸. Відтак, як цілком впливає, у цьому випадку літописець занотував не князівське прізвисько, а звичайний епітет, ви-

¹ Флори Ж. Ричард Львиное Сердце: Король-рыцарь. Санкт-Петербург: Евразия, 2008. С. 287.

² Там же. С. 384–476.

³ Пако М. Фридрих Барбаросса. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. С. 78.

⁴ Дуглас Д. Вильгельм Завоеватель. Викинг на английском престоле. Москва: Центрполиграф, 2005. С. 35.

⁵ Там же.

⁶ Флори Ж. Ричард Львиное Сердце... С. 288.

⁷ Полное собрание русских летописей: [в 44-х т.]. Москва: Изд-во восточной литературы, 1962. Т. 2. Стб. 120, 127.

⁸ Там же. Стб. 123.

користаний ним для характеристики як Святополка, так і його поплічника. Отже, можна констатувати той факт, що у згаданого князя присутнє в історіографії прізвисько з'явилося тільки з легкої руки дослідників.

Як не дивно, але подібний висновок стосується також і Ярослава Мудрого, який у науковій літературі фактично зрісся з таким прізвиськом, а останнє сьогодні відображене навіть на грошових знаках України. Більше того, згідно зі спостереженнями А. А. Горського, сам епітет «мудрий» по відношенню до Ярослава Володимировича як у давніх, так і у пізніх джерелах ніде не зустрічається (з близьких у них присутні лише «премудрий» та «богомудрий»)». Позитивних же епітетів стосовно цього князя у джерелах досить багато, але всі вони слугують винятково для його загальної характеристики. В історіографії ж Ярослав став «Мудрим» лише завдяки дослідникам кінця XIX ст.¹⁰

Щодо Мстислава Удатного, то з його присутнім в історіографії прізвиськом також спостерігається ситуація, подібна до Святополка Окаянного. Справді, епітет «удатний» (з прописної літери), прийнятий окремими істориками за прізвиськом князя, присутній у Галицько-Волинському літописі, де вміщений до його посмертної характеристики¹¹. Однак, як справедливо зауважує А. А. Горський, крім того, що там зазначене слово вжите з прописної літери, так ще й сам цей епітет у характеристиці має відношення не до імені Мстислава, а до наступного після нього слова «князь»¹². Після ж самого імені у літописі стоїть «великий» (також із малої літери)¹³. Отже, як впливає, і в цьому випадку епітет «удатний» не може вважатися князівським прізвиськом. Взагалі, як відзначає Т. Л. Вілкул, саме у посмертних характеристиках князів зосереджена найбільша кількість епітетів, які в історіографії помилково здобули статус їхніх прізвиськ¹⁴.

Тепер звернемося до згаданого вище прізвиська Володимира Святославича. «Святим», правда, з прописної літери, він уперше названий у Галицько-Волинському літописі у статті, датованій 1254 р.¹⁵. Однак цілком зрозуміло, що таке казати про людину можуть лише після акту її церковної канонізації, яка прижиттєво не здійснюється. Канонізували ж князя у середині XIII ст.¹⁶. Отже, як впливає з датування згаданої літописної статті, саме після цього акту Володимир Святославович і став «Святим».

Юрій Довгорукий, Андрій Боголюбський, Всеволод Велике Гніздо – це князі, прізвиська яких у джерелах відображені. Наприклад, вони присутні у Тверському і Никонівському літописах¹⁷. Однак, згідно зі спостереженнями А. А. Горського, прізвиська цих князів зустрічаються у джерелах, датованих не раніше XIV–XV ст.¹⁸. До таких також належать і згадані літописи. А в більш давніх джерелах зазначені прізвиська відсутні. Отже, як справедливо вказує дослідник, цей факт не є випадковим і свідчить, що «перед нами усвідомлення діянь цих князів не сучасниками, а нащадками»¹⁹. Відповідно, у свою добу та й навіть у найближчі десятиліття після смерті з такими прізвиськами вони не пов'язувались.

⁹ Горский А. А. Средневековая Русь. О чем говорят источники. Москва: Ломоносовъ, 2016. С. 115–116.

¹⁰ Там же. С. 116.

¹¹ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 752.

¹² Там же; Горский А. А. Средневековая Русь. О чем говорят источники. С. 117.

¹³ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 752.

¹⁴ Вілкул Т. Л. Мстислав Храбрый – к происхождению эпитета. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2005. № 3 (21). С. 14.

¹⁵ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 821.

¹⁶ Толочко П. П. Про час і місце канонізації Володимира. *Русь на перехресті світів (міжнародні впливи на формування Давньоруської держави) IX–XI ст.* Чернівці: Сіверянська думка, 2006. С. 198–202.

¹⁷ Полное собрание русских летописей: [в 44-х т.]. Санкт-Петербург: В типографии Леонида Демиса, 1863. Т. 15. Стб. 11, 221; Полное собрание русских летописей: [в 44-х т.]. Санкт-Петербург: В типографии Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. С. 183.

¹⁸ Горский А. А. Средневековая Русь. О чем говорят источники. С. 113–114.

¹⁹ Там же. С. 114.

Ще ряд прізвиськ руських правителів, які діяли в останній чверті XII ст., можна зустріти у списку новгородських князів, вміщеному в Новгородському першому літописі молодшого ізводу. Серед останніх там згадуються Мстислав Безокий, Ярослав Красний та Мстислав Хоробрий²⁰. Указаний літопис є пізнім джерелом, але дослідники і до сьогодні сперечаються щодо наявності давнього протографу в самому списку князів. Так, на думку О. О. Шахматова, С. М. Михеева та Т. В. Гімона, під час укладання останнього було використано список новгородських князів, який з'явився ще у 1160-ті рр²¹. Їх же опоненти, Т. Л. Вілкул і О. П. Толочко, вважають, що весь відображений у літописі список є витвором суто XV ст., яким датується й сам літопис²². Однак навіть прихильники першої точки зору ту частину списку, де наведено князівські прізвиська, також не відносять до давнього протографу. Отже, і їх навряд чи можна вважати такими, які з'явилися ще в домонгольський час.

Серед чернігово-сіверських правителів присутній князь, а саме Святослав Давидович, який в історії більше відомий як Микола Святоша. Причому Святошею він названий і в «Повісті минулих літ», укладеній ще за його життя²³. Окремі дослідники вважають, що «Святоша» було прізвиськом князя²⁴. Однак нещодавно стала відома ще одна печатка останнього, де присутній напис «С(вя)тошина печать»²⁵. Виходячи ж з цього, Ф. О. Андрощук цілком справедливо вказує, що ця знахідка «дозволяє стверджувати, що «Святоша» було не прізвиськом, але власним ім'ям князя, скороченим від Святослав (подібним іншим «зменшеним» князівським іменам – «Володимирко», «Василько», «Іванко», «Всеволодко», «Вячко» та ін.)»²⁶.

Якщо ж звернутися до прізвиська Володимира Мономаха, то, згідно зі свідченнями джерел, впливає, що під ситуацію з наведеними прикладами воно не підпадає. Перш за все, «Мономахом» він називає себе сам у своєму «Повчанні»²⁷. Це грецьке прізвисько князь успадкував від матері, доньки візантійського імператора Костянтина IX Мономаха²⁸. Хоча, наприклад, А. А. Горський із цього приводу вважає, що «Мономах» у прямому розумінні прізвиськом не було, оскільки так називався цілий рід матері Володимира. Відповідно, на думку дослідника, воно належало князю від самого його народження завдяки самому його походженню²⁹.

Звернувшись до теми прізвиськ руських князів, А. А. Горський дійшов висновку, що в історії вони присутні, але «надавалися не сучасниками, а нащадками»³⁰. Однак, попри наведені приклади, окремі з яких розглядалися і дослідником, з його

²⁰ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950. С. 162.

²¹ Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. Москва: Академический проспект; Жуковский: Кучково поле, 2001. С. 144–145; Михеев С. М. Кто писал «Повесть временных лет»? Москва: Индрик, 2011. С. 132–133; Гимон Т. В. События XI – начала XII в. в новгородских летописях и перечнях. *Древнейшие государства Восточной Европы: 2010 год: Предпосылки и пути образования Древнерусского государства*. Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2012. С. 597.

²² Вілкул Т. Л. Новгородская первая летопись и Начальный свод. *Palaeoslovia*. 2003. Vol. 11. P. 34; Толочко А. П. Краткая редакция Правды Русской: происхождение текста. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 69–70.

²³ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 247–248.

²⁴ Литвина А. Ф., Успенский Ф. Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. *Династическая история сквозь призму антропонимики*. Москва: Индрик, 2006. С. 441.

²⁵ Андрощук Ф. А. «Святошина печать». *RUTHENICA. Альманах середньовічної історії та археології Східної Європи*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Т. IX. С. 131.

²⁶ Там же.

²⁷ Полное собрание русских летописей: [в 44-х т.]. Москва: Языки русской культуры, 1997. Т. 1. Стб. 240.

²⁸ Боровков Д. А. Владимир Мономах, князь-мифотворец. Москва: Ломоносовь, 2016. С. 12–13.

²⁹ Горский А. А. Средневековая Русь. О чем говорят источники. С. 113.

³⁰ Там же. С. 117.

кінцевою тезою ми все ж таки погодитись не можемо. Як уважаємо, є цьому і певні підтвердження.

На відміну від А. А. Горського, Т. Л. Вілкул стосовно присутності прізвиськ у руських князів домонгольської доби висловились не так категорично. У загальному плані вказане явище дослідниця вважає не характерним, але до певної міри наявним у ті часи. Як приклад останнього Т. Л. Вілкул згадує Володимира Мономаха та Ізяслава Ярославича Меншого³¹.

Стосовно прізвиська Володимира Мономаха, як уже вказувалось, особливу думку висловив А. А. Горський. Однак відносно неї зазначимо, що у трактуванні історика «Мономах», як гадаємо, розумілося лише у Візантії, але на Русі, де не всі знали грецьку мову та були обізнані в реаліях внутрішнього життя імперії, це іноземне найменування цілком могло сприйматися і як звичайне прізвисько.

Інший згадуваний Т. Л. Вілкул князь Ізяслав Ярославич Менший так названий у Іпатіївському літописному зводі під 1195 р. У цьому джерелі епітет вжито після імені та патроніму князя, щоправда, саме це слово написано з малої літери³². Від себе вкажемо, що в цьому плані також можна звернути увагу і на онука Володимира Мономаха, Володимира Мстиславича, названого під 1155 р. у тому ж літописному зводі «мачушичем». Щоправда, і в цьому випадку останнє вжито з прописної літери³³. Згідно з висновками дослідників, авторами статей, де так згадуються дані князі, були їхні сучасники³⁴. Отже, цілком реально, що цих правителів на такі прізвиська могли називати ще за їхнього життя.

Однак, думається, із цього приводу можна навести ще більш переконливі приклади. Так, у Галицько-Волинському літописі, починаючи зі статті 1208 р., кілька разів згадується пересопницький князь Мстислав Німий, причому його прізвисько всюди вжито після його імені та написано з великої літери³⁵. Як вважають дослідники, та частина літопису, де так названо пересопницького володаря, була укладена його сучасником³⁶. Аналогічне можна сказати і про Всеволода Черногого (сучасних відповідників кілька – Червоного, Багряного, Рудого), чернігівського та київського князя початку XIII ст., ім'я якого з таким додатком фігурує у статтях Лаврентіївського літописного зводу, авторство яких дослідники також приписують сучаснику останнього³⁷. Відтак, як впливає із зазначеного, прізвиська названих князів явно мали навіть прижиттєвий характер.

Отже, наведені приклади вказують на той факт, що у домонгольський час на Русі князівські прізвиська побутовували. До певної міри, як здається, засвічує це і сам укладач «Повісті минулих літ», який відзначив, що Олега, київського князя кінця IX – початку X ст., люди прозвали Віщим³⁸. Стосовно його пояснення серед істориків присутні різні думки, але відносно порушеної теми головним тут є те, що книжник початку XII ст., коли укладалася «Повість», констатує сам факт надання князю прізвиська. А занотовуючи це, він явно виходив з реалій свого часу.

Князь Олег Святославич (близько середини XI ст. – 01.08.1115 р.) був достатньо яскравою постаттю в історії Русі. За життя свого батька Святослава Ярославича, князя чернігівського і київського, він почергово займав муромський, туровський та ростовський столи. Потім, уже після смерті батька, Олег став володимиро-во-

³¹ Вілкул Т. Л. Мстислав Храбрый – к происхождению эпитета. С. 14.

³² Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 690.

³³ Там же. Стб. 479.

³⁴ Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. Київ: Наукова думка, 2005. С. 147–148, 182.

³⁵ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 725, 744, 750.

³⁶ Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис. (Процес складання; редакції і редактори). Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. С. 16–24, 90–98.

³⁷ Полное собрание русских летописей. Т. 1. Стб. 426, 427, 428, 435; Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. С. 278–279.

³⁸ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 23.

линським правителем. Згодом дядьком Ізяславом він був позбавлений своїх володінь та, не знайшовши підтримки в іншого батькового брата, втік до Тмутаракані, де натоді князював ще один Святославич – Роман. У 1078 р. спільно з двоюрідним братом Борисом В'ячеславичем та за допомогою половців Олег Святославич на короткий строк оволодів Черніговом, але у жовтні того ж року, програвши своїм дядькам битву на Нежатиній Ниві (там загинули Борис та київський князь Ізяслав Ярославич), знову повернувся до Тмутаракані. Наступного року після чергової невдалої спроби закріпитися на Русі з намови Всеволода Ярославича, нового київського володаря, він був підступно схоплений «хозарами» та відправлений на заслання до Візантії, де два роки провів на острові Родос. Однак після зміни влади в імперії Олега Святославича повернули з політичного небуття, а в 1081 р. він знову оволодів Тмутараканню. У 1094 р. Олег з допомогою половців відвоював у Володимира Мономаха і Чернігів та утвердився на отчому столі, але потім, програвши війну, розпочату проти нього двоюрідними братами, у 1097 р. був змушений поступитися Черніговом на користь молодшого рідного брата Давида. Помер Олег Святославич у статусі новгород-сіверського правителя³⁹. За таке насичене на події та бурхливе життя М. Ф. Котляр навіть назвав цього князя одним із «найбільших політичних авантюристів Європи кінця XI – початку XII ст.»⁴⁰.

Історики по-різному оцінюють діяльність Олега Святославича. Однак це не позбавляє його того особливого місця, яке він посідає серед чернігово-сіверських князів. Воно засвічується вже тільки тим, що саме від його імені здобув найменування весь місцевий князівський рід, представники якого у джерелах фігурують як Ольговичі. Цей визначний родовий статус Олега Святославича подібним чином явно сприймався і в часи Русі, оскільки лише зазначене династійне найменування, на відміну від інших, часто присутніх у наукових доробках, по відношенню до XII – першої половини XIII ст. є аутентичним.

В історіографії за Олегом Святославичем вже міцно закріпилося прізвисько Гориславич. У жодному з літописів воно не згадується. Так його названо лише у «Слові о полку Ігоревім»: стосовно ж цього твору зазначимо, що для нас не є переконливими докази тих дослідників, які визнають «Слово» підробкою під давнину чи творінням пізнього Середньовіччя. Також, як вважаємо, занадто надуманими є й аргументи Л. М. Гумільова, який створення твору відніс до середини XIII ст. та вбачав у «Слові» відображення реалій саме цього часу⁴¹. Таким чином, у подальшому викладенні ми виходимо з того, що вказаний твір є пам'яткою XII ст., як його трактує більшість дослідників.

Отже, стосовно нашої теми у «Слові» про Олега Святославича зазначено:

«Были вѣчи Трояни,
 Минули льта Ярославля;
 были плъци Олговы,
 Ольга Святъславлича.
 Тѣй бо Олегъ мечемъ крамолу коваше
 и стрѣлы по земли сѣяше.
 Ступаеъ въ златъ стремень въ градѣ Тьмутороканѣ,
 той же звонъ слыша давный великій Ярославъ,
 а сынъ Всеволожъ, Владимиръ,
 по вся утра уши закладаше въ Черниговѣ.

³⁹ Васюта О. О. Олег Гориславич: людина і князь. *Карнабідівські читання*. Чернігів: Десна-Поліграф, 2019. С. 19–67.

⁴⁰ Котляр М. Ф. *Історія в особах: Давньоруська держава*. Київ: Україна, 1996. С. 137.

⁴¹ Гумилев Л. Н. *Поиски вымышленного царства. (Легенда о «государстве пресвитера Иоанна»)*. Москва: Главная редакция восточной литературы «Наука», 1970. С. 305–345.

Бориса же Вячеславлича слава на судъ приведе
и на Канину зелену паполому постла
за обиду Олгову
храбра и млада князя.
Съ тоя же Каялы Святополькъ повелѣ яти отца своего
междю угорьскими иноходьцы
косвятѣй Софии къ Киеву.
Тогда, при Олзѣ Гориславличи (підкреслення – О.В.)
сѣяшется и растяшеть усобицами,
погибашеть жизнь Даждьбожа внука;
въ княжихъ крамолахъ вѣци человѣком скратишась.
Тогда по Руской земли рѣтко ратаевѣ кикахуть,
нъ часто в рани граяхуть,
трупы а себѣ дѣляче,
а галици свою рѣчь говоряхуть,
хотять полетѣти на уедие»⁴².

У дослідників ХІХ ст. коментар місця, де у творі присутнє «Гориславич», спочатку навіть викликав певні труднощі. Так, наприклад, Є. П. Барсов як прізвисько його не розглядав, оскільки вважав, що в зазначеній формі воно не може бути пов'язаним з людським горем, а засудження, як сприймав дослідник, Олега Святославича у «Слові» суперечить зв'язку «Гориславич» з особистим горем цього князя. Відповідно, на погляд Є. П. Барсова, поява у творі прізвиська була наслідком помилки перших видавців пам'ятки⁴³. Згодом науковці такі твердження відкинули, а на сьогодні «Гориславич» вже одностайно трактується як прізвисько, надане Олегу Святославичу автором «Слова»⁴⁴. Щоправда, дослідники тлумачать його по-різному.

Як випливає, вже Є. П. Барсов, хоча і вважав присутність у творі «Гориславич» помилкою, але пов'язував його зі словом «горе». Подібної думки дотримувався і С. М. Соловйов, котрий із цього приводу відзначив: «У «Слові о полку Ігоревім» Олег названий Гориславичем: у зв'язку з наступними висловлюваннями треба думати, що він у народному погляді був славним не своїм, але чужим горем; так дивиться на нього і літописець»⁴⁵. А В. М. Перетц стосовно цього прямо вказав: «Гориславличъ» Олег – відомий через свої пригоди кн. Олег Святославич... його прозвано так за горе, що він учинив Русі»⁴⁶.

Пізніше думку про прямий зв'язок прізвиська Олега зі словом «горе» також поділяли О. С. Орлов, Б. О. Рибаків, Д. С. Лихачов, Л. О. Дмитрієв, Л. Є. Махновець, С. Я. Лесной⁴⁷. У наші дні такої ж точки зору дотримується, наприклад, Л. В. Соколова⁴⁸.

⁴² Слово о полку Игореве. Москва: Художественная литература, 1985. С. 33–34.

⁴³ Фомин А. И. Гориславич. *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*: [в 5-и т.]. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1995. Т. 2. URL: <http://feb-web.ru/feb/slovenec/es/es2/es2-0471.htm?cmd=0&hash=Гориславлич> (дата звернення 06.05.2020).

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Соловьев С. М. Сочинения: [в 18-и кн.]. Москва: Мысль, 1988. Кн. I. Т. 1–2. С. 677.

⁴⁶ Перетц В. М. «Слово о полку Игоревім»: пам'ятка феодальної України-Руси ХІІ віку. Вступ. Текст. Коментар. Київ, 1926. С. 207.

⁴⁷ Слово о полку Игореве. С. 203; Орлов А. С. «Слово о полку Игореве». Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1938. С. 108; Рыбаков Б. А. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве». Москва: Наука, 1972. С. 466; Лихачев Д. С. «Слово о полку Игореве» как художественное целое. *Альманах библиофила*. Москва: Книга, 1986. Вып. 21. С. 291; Махновець Л. Є. Про автора «Слова о полку Игоревім». Київ: Вид-во при Київському державному університеті, 1989. С. 147; Лесной С. А. Златое слово Руси. Крах антирусских наветов. Москва: Алгоритм, 2008. С. 24.

⁴⁸ Соколова Л. В. Смысловая функция переключек рассказов об Олеге Святославиче и Всеславе Полоцком в «Слове о полку Игореве». *Труды отдела древнерусской литературы*. Санкт-Петербург: Ростов, 2016. Т. 64. С. 644.

З огляду на зазначений висновок ці дослідники відповідним чином і розтлумачують прізвисько Олега Святославича. Так, зі слів С. М. Соловйова, випливає, що останнє він розумів у якості людини, славної горем. Згідно ж з О. С. Орловим, «Гориславич» – це «сяючий гіркою славою»⁴⁹. Аналогічно це прізвисько сприймають С. А. Лесной і Л. В. Соколова⁵⁰. А на погляд Л. Є. Махновця, «Гориславич» розтлумачується як «людина, яка у своєму житті зазнала багато горя»⁵¹.

Також серед дослідників присутні й інші думки відносно прізвиська Олега, які не базуються на його зв'язку з лексемою «горе». Наприклад, Б. І. Яценко у цьому плані відзначив: «Горислав» – це ім'я, однотипне з іменами «Вишеслав», «Верхуслава», і про горе тут не йдеться. Автор «Слова» вжив у зазначеному контексті «Гориславич», щоб показати справедливість боротьби Олега, його непричетність до біди і зла, які були заподіяні Руській землі в добу отчиних війн»⁵².

Справді, зважаючи на наявність у джерелах відповідних патронімів, наприклад, окремих представників новгородського боярства, факт побутування імені Горислав на Русі можна вважати цілком констатованим⁵³. Однак, як випливає, висуваючи свою версію стосовно прізвиська Олега Святославича, Б. І. Яценко не до кінця висловився, як саме він розуміє його тлумачення.

Думається, аналогічну до Б. І. Яценка думку також поділяє і Є. В. Пчелов, котрий виклав її більш завершено: «У «Слові о полку Ігоревім» Олег названий «Гориславичем» – нібито за те, що у своїй боротьбі за владу спирався на половців, «наводив поганих на Русь». Прізвисько «Гориславич» стійко закріпилося за Олегом в історичній літературі та, гадаємо, його пояснення несправедливе, оскільки він діяв як і майже всі руські князі того часу у боротьбі за свої законні права. Існує й інше пояснення прізвиська «Гориславич» – не від «горя» («гореславич»), а «горіти» (у цьому випадку впливає, що Гориславич – «палаючий славою», і такий епітет у «Слові о полку Ігоревім» цілком не виглядає негативним)»⁵⁴.

Отже, стосовно походження прізвиська Олега Святославича дослідники поділились на тих, хто пов'язує його з лексемою «горе», і таких, які цього не вбачають. Відповідно від висловлених поглядів залежить і їхнє тлумачення самого прізвиська.

На нашу думку, цікавий підхід щодо розв'язання порушеного питання належить А. Ф. Литвиній та Ф. Б. Успенському. Щоправда, своє бачення стосовно прізвиська Олега Святославича вони висловили не прямо, а в контексті пояснення подібної ситуації з Рогнідою, однією з дружин Володимира Святославича та рідною прабабкою Олега, яку в джерелах також називають Гориславою. Тут можна вказати, що цей зв'язок науковцями був помічений уже давно. Так, наприклад, А. М. Робінсон навіть вважав, що прізвисько Олега Святославича «виникло під впливом прізвиська його прабабусі»⁵⁵.

Отже, враховуючи вищезазначене, нагадаємо історію з перейменуванням Рогніди, яка відображена у статті 1128 р. Лаврентіївського літописного зводу, але опи-

⁴⁹ Орлов А. С. «Слово о полку Игореве». С. 108.

⁵⁰ Лесной С. А. Златое слово Руси... С. 24; Соколова Л. В. Смысловая функция переключек рассказов об Олеге Святославиче и Всеславе Полоцком в «Слове о полку Игореве». С. 644.

⁵¹ Махновець Л. Є. Про автора «Слова о полку Ігоревім». С. 147.

⁵² Яценко Б. І. «Слово о полку Ігоревім» як історичне джерело. Таємниці давніх письмен. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2006. С. 110.

⁵³ Новгородская первая летопись старшого и младшего изводов. С. 275; Словарь-справочник «Слова о полку Игореве» [в 6-и вып.]. Москва; Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1965. Вып. 1. URL: <http://feb-web.ru/feb/slovoss/default.asp> (дата звернення 07.05.2020).

⁵⁴ Пчелов Е. В. Рюриковичи. История династии. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. С. 151.

⁵⁵ Робинсон А. Н. Солнечная символика в «Слове о полку Игореве». «Слово о полку Игореве». Памятники литературы и искусства XI–XVII вв. Москва: Наука, 1978. URL: <http://tochka.gerodot.ru/slovo/robinson01.htm> (дата звернення 07.05.2020).

сує події ще другої половини X ст.⁵⁶ Як викладає її автор, Добриня, дядько по матері Володимира Святославовича, на той момент новгородського князя, засватав за свого племінника Рогніду, доньку полоцького князя Рогволода. Однак вона, вказавши на незаконне походження Володимира, відмовилась мати його за чоловіка. У відповідь розлючений Добриня разом із племінником пішов війною на Полоцьк та полонив Рогволода і його родину. А Володимир з наказу дядька згвалтував Рогніду на очах її батьків, після чого полоцького князя вбили, а його донька стала дружиною Святославича. Відносно Рогніди літописець також указав, що тоді Добриня «нарекоша еи имя Горислава»⁵⁷. Згодом, живучи вже в Києві, Рогніда здійснила невдалу спробу вбивства чоловіка. У відповідь Володимир особисто хотів заповідати їй смерть, але цьому завадив їх спільний малолітній син Ізяслав. Скінчилося все тим, що, за порадою бояр, Володимир надав Рогніді володіння у Полоцькій землі та вислав її туди разом з Ізяславом. Підсумовуючи описану історію, автор статті також указав: «И оттолѣ мечь взимають Роговоложи внуци противу Ярославим (насправді, також сина Рогніди і онука Рогволода. – **О.В.**) внуком»⁵⁸.

Як вважають А. Ф. Литвина та Ф. Б. Успенський, зафіксоване в літописі перейменування Рогніди, швидше за все, не відображало реальну подію і є літературним мотивом, де в якості елемента творчої оповіді «обігрувало семантику формантів, які входять до імені Горислава»⁵⁹. Аналог подібному прийому в тогочасних творах Русі дослідники вбачають у «Молінні» Даниїла Заточника, де автор перейменував місто «Переяславль» у «Гореславль» (щоправда, присутнє це не у всіх списках «Моління») ⁶⁰. Отже, на думку А. Ф. Литвиної та Ф. Б. Успенського, у цьому випадку завдяки такій маніпуляції з назвою міста Даниїл один з її складових елементів перетворив на характеристику останнього⁶¹. Подібне дослідники вбачають і в зміні ім'я по батькові Олега Святославича у «Слові», чим його автор висловив своє сприйняття цього персонажу⁶².

Стосовно імені Горислав А. Ф. Литвина та Ф. Б. Успенський, виходячи з тих же новгородських прикладів, вважають, що на Русі воно було присутнє й у звичайному побутовому найменуванні: перша його складова не пов'язана з лексемою «горе», але у випадку з Рогнідою та Олегом Святославовичем цей зв'язок актуалізовано на основі народної етимології. З цього приводу дослідники зазначили: «Ймовірно, таким чином літературна традиція не вигадувала нового імені-епітета, а використовувала та переусвідомлювала вже готову антропонімічну одиницю»⁶³.

Отже, А. В. Литвина та Ф. Б. Успенський також дотримуються думки, що у сприйнятті автора «Слова» прізвисько Олега Святославича було пов'язане з лексемою «горе». Щоправда, прямо дослідники останнє не розглумачують. Стосовно ж Рогніди вони зазначають, що справжнє її ім'я своїм першим елементом повторювало першу складову імені батька княгині Рогволода, а це вказувало на приналежність доньки до його роду, подальший розвиток якого перервав Володимир Святославич. Надавши ж їй ім'я Горислава, літописець, згідно з А. Ф. Литвиною та Ф. Б. Успенським, приєднав княгиню до нової родової історії. Це засвідчується другою складовою імені Горислава, яка повторює другий елемент імен синів Володимира і Рогніди – Ізяслава, Ярослава, Мстислава⁶⁴. Однак першою складовою імені Горислава, як зазначають дослідники, літописець указав на особливий статус

⁵⁶ Полное собрание русских летописей. Т. 1. Стб. 299–301.

⁵⁷ Там же. Стб. 300.

⁵⁸ Там само. Стб. 301.

⁵⁹ Литвина А. Ф., Успенский Ф. Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. С. 351.

⁶⁰ Там же.

⁶¹ Там же.

⁶² Там же.

⁶³ Там же. С. 352.

⁶⁴ Там же. С. 352–353.

княгині у цій новій для неї родовій історії, чим підкреслив «відчужене від усіх становище роду полоцьких князів»⁶⁵.

Від себе додамо, що останнє зауваження А. Ф. Литвиної та Ф. Б. Успенського цілком вписується в політичні реалії кінця 20-х рр. XII ст. на Русі. Як впливає з історії про перейменування Рогніди, розміщеній у статті 1128 р., наголос у ній зроблено на антагонізмі між Володимиром та княгинею. Це знадобилося літописцю для обґрунтування осібною положення полоцьких князів серед Рюриковичів, чим пояснювалось їхнє вороже ставлення до інших руських правителів – «Ярославим внуком». А це явно було потрібне автору літопису, прихильнику київського князя Мстислава Володимировича, для виправдання його дій у 1129 р., коли він, захопивши в полон представників полоцького князівського роду, відправив їх на заслання до Візантії, про що йдеться вже в наступній після розповіді про перейменування Рогніди статті того ж Лаврентіївського зводу⁶⁶.

Отже, історія Рогніди напругу пов'язана з тими подіями, до опису яких літописець її й увів. Отже, на нашу думку, не буде помилкою, швидше за все, подібне вбачати і в ситуації зі зміною автором «Слова» патроніму Олега Святославича. Тим більше, той уривок твору, де вона присутня, змальовує реальні історичні події.

Ми цілком приєднуємось до висновків А. Ф. Литвиної та Ф. Б. Успенського, що в розумінні автора «Слова» прізвисько Олега Святославича пов'язане саме з лексемою «горе», а його поява у творі відображає ставлення його творця до цього князя. Взагалі ж така теза стосовно присутності у «Слові» прізвиська Олега серед дослідників вже є загальноприйнятною. Однак саме відношення до нього автора «Слова» науковці визначають по-різному.

У перших коментаторів твору формулювання відповіді на це питання було позначене навіть певною дилемністю. Так, у першій половині XIX ст. М. Ф. Грамматін запропонував два варіанти причини появи в «Слові» прізвиська у Олега Святославича: воно було надане через невдачі його заходів чи завдяки бідам, завданим ним Русі⁶⁷. Однак надалі у цьому плані науковці висловлювались уже більш однозначно. Отже, на сьогодні серед них у залежності від їхніх поглядів на порушену проблематику виділяється кілька груп однодумців.

Так, А. В. Соловйов вважає, що автор «Слова», хоча й докоряв Олегу Святославичу за «крамолу», але від його образу навіть перебував у захваті⁶⁸. М. Д. Присьолков, А. М. Робінсон, В. О. Захаров, Б. І. Яценко, Є. В. Пчелов вбачають Олега суто позитивним персонажем цього твору⁶⁹. Для наочної ілюстрації такої точки зору наведемо висловлювання М. Д. Присьолкова: «Олег, дід Ігоря, родоначальник Ольговичів, змальований як позитивний тип князя, який відкрито мечем домагався свого батьківського столу, але нам, що знають цього Олега з описів літописців, ворожих Олегу, треба зробити певне зусилля, щоб зрозуміти точку зору автора «Слова» і не тлумачити його слова про Олега в дусі «Повісті минулих літ»⁷⁰.

Згідно ж з поглядами іншої групи дослідників, навпаки, у «Слові» образ Олега

⁶⁵ Там же. С. 353.

⁶⁶ Полное собрание русских летописей. Т. 1. Стб. 301.

⁶⁷ Грамматин Н. Ф. Слово о полку Игоревом, историческая поэма, писанная в начале XIII века на славянском языке прозой и с одной переложенная стихами древнейшего русского размера, с привоскуплением другого буквального предложения, с историческими и критическими примечаниями, критическим же рассуждением и родословною. Москва: В типографии С. Селивановского, 1823. С. 148.

⁶⁸ Соловьев А. В. Политический кругозор автора «Слова о полку Игореве». *Исторические записки*. Москва: Изд-во АН СССР, 1948. № 25. С. 75.

⁶⁹ Яценко Б. І. «Слово о полку Игоревім» як історичне джерело... С. 204, 408, 409–410; Пчелов Е. В. Рюриковичи. История династии. С. 151; Робинсон А. Н. Солнечная символика в «Слове о полку Игореве»; Присьолков М. Д. «Слово о полку Игореве» как исторический источник. *Историк-марксист*. 1938. № 6. С. 133; Захаров В. А. Тмутаракань и «Слово о полку Игореве». «Слово о полку Игореве». *Комплексные исследования*. Москва: Наука, 1988. С. 218–219.

⁷⁰ Присьолков М. Д. «Слово о полку Игореве» как исторический источник. С. 133.

Святославича має суто негативне забарвлення. Таку думку поділяють С. М. Соловйов, М. С. Грушевський, В. М. Перетц, О. С. Орлов, Б. О. Рибаків, М. Ф. Котляр, М. Ю. Брайчевський, Л. М. Гумільов, П. П. Толочко, Ф. Б. Успенський⁷¹. Тривалий час подібних поглядів дотримувався і Д. С. Лихачов, але в одній зі своїх останніх робіт дослідник їх змінив⁷². Раніше висловлену точку зору, яку тепер вважаємо помилковою, поділяли й ми⁷³.

Серед зазначених науковців найпрямолинійніше у цьому плані висловився Б. О. Рибаків: «Убивча характеристика набігів Олега з половцями не має нічого спільного з оспівуванням Олега ... Олег звинувачений поетом не за якийсь окремих вчинок, не за порушення вірності сюзерену чи хрестоцілування рівному князю (за що звичайно засуджували літописці) – він звинувачений начебто від імені всієї Руської землі, всього руського народу, включаючи ораців, котрі загинули у результаті половецьких розбоїв, за шкоду, відчуту всією країною. Він уведений до історії з новим іменем – «Гориславич», що ніяк не може бути пов'язаним із відчутим горем, оскільки одразу ж по цьому імені по батькові, яке є епітетом, йде список його злочинів перед онуком Даждьбога, перед всією Руссю»⁷⁴.

Думається, у висловленій характеристиці ставлення автора «Слова» до Олега Святославича одразу стає помітним, що Б. О. Рибаків сформував її, спираючись значною мірою на відомості «Повісті минулих літ» про цього князя. Із цього приводу наведемо такий приклад. Дослідник у своїй характеристиці всюди акцентує увагу на половцях як союзниках Олега. Однак у самому «Слові» про це взагалі не йдеться. Ба більше, і в тому уривковій твору, де останнього названо Гориславичем, половці також не згадуються. Навпаки, саме у «Повісті» Олег Святославич неодноразово звинувачується за об'єднання з ними. І взагалі там його образ представлений у досить непривабливих тонах. Причина цього також зрозуміла. До наших днів «Повість» дійшла вже у третій редакції⁷⁵. Згідно з висновками дослідників, вона була зроблена людиною, дуже близькою до Мстислава Володимировича, сина Мономаха, і цілком можливо, що не без зацікавленої участі останнього⁷⁶. А як відомо, саме Олег Святославич тривалий час був головним супротивником Володимира Мономаха. Отже, у відредагованій під таким наглядом «Повісті» зі зрозумілих причин на об'єктивність стосовно дій Олега сподіватися не доводиться. Таким чином, на нашу думку, автоматичне перенесення характеристики Святославича у вказаному творі на його образ, представлений у «Слові», для розкриття останнього є помилковим методом. Дослідники вже давно вважають, що автор «Слова» був знайомий з «Повістю», однак, як справедливо відзначає Л. В. Соколова, у своїх поглядах на окремі історичні події він не став однозначно залежним від

⁷¹ Котляр М. Ф. Історія в особах: Давньоруська держава. С. 135; Соловьев С. М. Сочинения. Кн. I. Т. 1–2. С. 677; Перетц В. М. «Слово о полку Игоревім»: пам'ятка феодальної України-Руси XII віку... С. 207; Орлов А. С. «Слово о полку Игореве». С. 108; Рыбаков Б. А. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве». С. 465–466; Грушевський М. С. Історія України-Руси: [в 11 т., 12-й кн.]. Київ: Наукова думка, 1992. Т. 2. С. 86; Брайчевский М. Ю. Черниговский княжеский дом и автор «Слова о полку Игореве». *Проблемы археологии Южной Руси*. Київ: Наукова думка, 1990. С. 14; Брайчевський М. Ю. Історичні портрети. Каталог ювілейної виставки. Київ: Спалах, 1999. С. 67; Гумилёв Л. Н. Древняя Русь и Великая степь. Москва: Изд-во АСТ, 2000. С. 340; Толочко П. П. Дворцовые интриги на Руси. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», Вид-во «АртЕк», 2001. С. 63; Успенский Ф. Б. Скандинавы. Варяги. Русь: Историко-филологические очерки. Москва: Языки славянской культуры, 2002. С. 48.

⁷² Лихачев Д. С. «Слово о полку Игореве» как художественное целое. С. 291; Лихачев Д. С. «Слово о полку Игореве» и культура его времени. Ленинград: Художественная литература, 1985. С. 96, 106.

⁷³ Васюта О. О. Олег Гориславич: людина і князь. С. 20.

⁷⁴ Рыбаков Б. А. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве». С. 465–466.

⁷⁵ Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. С. 106; Орлов А. С. Владимир Мономах. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1946. С. 40.

⁷⁶ Михеев С. М. Кто писал «Повесть временных лет»? С. 162; Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. С. 106.

цього літопису і висловив своє особисте їх бачення⁷⁷. На нашу думку, це стосується й того уривку «Слова», де Олега Святославича названо Гориславичем.

Відтак для визначення ставлення автора «Слова» до цього князя дослухаємось до поради М. Д. Присьолкова й звернемося безпосередньо до зазначеного твору. І спочатку, зважаючи на приклад з перейменуванням Рогніди, у хронологічному плані визначимо історичну складову, відображену у частині «Слова», а в цьому сенсі вона має чіткі початок і кінець, де присутнє прізвище Олега Святославича.

Так, Б. І. Яценко, торкнувшись порушеного питання, дійшов висновку, що цей фрагмент в історичному плані охоплює період 1078–1094 рр⁷⁸. Справді, визначена дослідником його нижня межа базується на звертанні автора «Слова» до теми битви на Нежатиній Ниві (там змальовано похорон Ізяслава Ярославича і смерть Бориса В'ячеславича), яка сталася у 1078 р⁷⁹. Верхню ж межу Б. І. Яценко, як можна здогадатись, вивів із того, що в цій частині твору Володимир Мономах представлений як чернігівський правитель. Він став таким саме після згаданої битви і такий статус мав до 1094 р., коли змушений був поступитися Черніговом на користь Олега Святославича⁸⁰. Однак у «Слові» останні зміни на чернігівському столі вже не відображені. Отже, логіка дослідника цілком зрозуміла, і з його висновками можна було б погодитись, але, на нашу думку, стосовно верхньої межі визначеного ним періоду цього не дозволяє зробити одна вказівка, яка також присутня у даній частині твору, але, щоправда, завуальована образним стилем.

Сам автор «Слова» змальовані тут події назвав часом війн Олега Святославича: «были пльци Олговы»⁸¹. Б. О. Рибаків, звернувши увагу на множинну у цій фразі слова «пльци», вважав, що у творі під ним, окрім 1078 р., мався на увазі ще «цілий ряд приводів половців на Русь Олегом Святославичем», до яких зарахував і 1094 р⁸². Стосовно подій цього року, коли Олег відвоював у Мономаха Чернігів, як ми вже зазначали, у творі нічого не відображено. Відповідно, його автор 1094 р. явно до уваги не брав. Отже, під «цілий ряд» війн Олега, за Б. О. Рибаківим, згідно з джерелами, можуть підпадати тільки події 1078 р., фіналом яких і стала битва на Нежатиній Ниві та похід із Тмутаракані Романа Святославича в 1079 р. (справжнім його організатором також був Олег Святославич)⁸³. До того ж, на нашу думку, саме 1079 р. і вважався автором «Слова» верхньою межею того історичного періоду, до якого він звернувся у розглядуваній частині твору. Так уважати дозволяє фраза, яка в «Слові» стоїть одразу після згадки про «полки Олегові». Як там зазначено, коли Олег уступав у «златъ стремень въ градѣ Тмутароканѣ», то Мономах «по вся утра уши закладаше въ Черниговѣ»⁸⁴. На перший погляд може здатися, що цими словами автор «Слова» характеризує всі 1078–1094 рр., тобто період князювання Володимира Всеволодовича у Чернігові. Справді, після візантійського заслання Олег Святославич протягом 1083–1094 рр. правив у Тмутаракані⁸⁵. Однак, згідно з джерелами, за цей час він не здійснював жодних ворожих дій, спрямованих у бік Мономаха. Отже, тоді причин для «закладання вух» у Володимира Всеволодовича не було. У цей час він упевнено почувався на чернігівському столі.

⁷⁷ Соколова Л. В. Смысловая функция переключек рассказов об Олеге Святославиче и Всеславе Полоцком в «Слове о полку Игореве». С. 645; Лихачев Д. С. «Слово о полку Игореве» и культура его времени. С. 83.

⁷⁸ Яценко Б. І. «Слово о полку Игореві» як історичне джерело... С. 203.

⁷⁹ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 192–193; Слово о полку Игореве. С. 34.

⁸⁰ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 195, 216–217.

⁸¹ Слово о полку Игореве. С. 33.

⁸² Рыбаков Б. А. Петр Бориславич: Поиск автора «Слова о полку Игореве». Москва: Молодая гвардия, 1991. С. 50.

⁸³ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 195–196; Васюта О. О. Олег Гориславич: личность и князь. С. 35–36.

⁸⁴ Слово о полку Игореве. С. 33.

⁸⁵ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 196, 216.

Саме так, як образно зазначено у «Слові», Володимир Всеволодович міг чинити лише у короткий проміжок часу, а саме у 1078–1079 рр., коли він щойно отримав Чернігів, а розбитий на Нежатиній Ниві Олег утік до рідного брата у Тмутаракань. Там він знову заходився організовувати нову військову кампанію на Русь, невдало здійснену у 1079 р., після чого потрапив на заслання до Візантії. Отже, історична складова «Слова», де присутнє прізвисько Олега Святославича, у розумінні автора твору охоплювала період не 1078–1094 рр., як вважав Б. І. Яценко, а обмежувалася всього лише 1078–1079 рр. А по суті, як впливає, у зазначеному уривкові автор «Слова» основну свою увагу приділив саме битві на Нежатиній Ниві. Можна вважати, що у контексті звернення саме до цієї події він і назвав Олега Святославича Гориславичем.

Дослідники вже давно одностайні в думці, що головним лейтмотивом «Слова» є заклик до об'єднання руських князів перед степовою загрозою. Відповідно, наприклад, той самий Б. О. Рибаків, як зазначалося вище, наголошуючи на негативному образі Олега у «Слові», спирався саме на відомості «Повісті минулих літ» про дружні стосунки Святославича з половцями. На причину упередженості до цього князя у «Повісті» ми вже вказували. Із цього приводу ще раз зауважимо, що у розглядуваній частині «Слова», як до речі і у всьому творі загалом, про поєднання Олега Святославича з половцями ніде не згадується. Більше того, у зазначеному уривкові «Слова» вони самі по собі також не фігурують⁸⁶. Хоча, згідно з джерелами, у поході Олега Святославича та Бориса В'ячеславича на Русь у 1078 р. саме половці були їх основною силою⁸⁷. Щоправда, у зіткненні на Нежатиній Ниві вони участі вже не брали, принаймні у літописах про це не повідомляється. Отже, як з'ясується, автор «Слова», звертаючись до вказаної події, насправді концентрував увагу не на половецькій проблемі як такій, а на іншому, але в його усвідомленні також згубному й небезпечному для Русі явищі, а саме на міжкнязівських чварах та усобицях. Відповідно, як ми вважаємо, впливає, що у зазначеному випадку зв'язки Олега з половцями не можуть слугувати тим орієнтиром, завдяки якому окремі дослідники визначали ставлення автора «Слова» до цього князя.

Якщо звернутися до передісторії подій на Нежатиній Ниві, то вона виглядає таким чином. З 1077 р. Олег Святославич правив на Волині⁸⁸. Однак у першій половині 1078 р. він був позбавлений своїх володінь рідним дядьком Ізяславом Ярославичем, князем київським⁸⁹. Не знайшов він натоді підтримки і в іншого свого дядька Всеволода Ярославича, на той момент князя чернігівського. Після чого Олег утік до Тмутаракані, де володарював його молодший брат Роман⁹⁰. Отже, натоді він опинився у статусі ізгоя. У серпні 1078 р., найнявши половців, Олег Святославич разом із двоюрідним братом Борисом В'ячеславичем, ще одним князем-ізгоем, рушили на Русь. Спочатку вони розбили військо Всеволода Ярославича й оволоділи Черніговом⁹¹. А в жовтні того ж року фіналом описаних подій і стала битва на Нежатиній Ниві між полками Олега Святославича і Бориса В'ячеславича та Ізяслава і Всеволода Ярославичів.

А тепер розглянемо, що найбільше у цій події привернуло увагу автора «Слова». Як впливає з твору, саму битву як таку він не зауважує, а лише вказує на її результати: загибель Бориса В'ячеславича й Ізяслава Ярославича (останній у «Слові» виступає не під своїм іменем, а як батько Святополка)⁹². Причому, в однакових

⁸⁶ Слово о полку Игореве. С. 33–34.

⁸⁷ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 191.

⁸⁸ Васюта О. О. Олег Гориславич: людина і князь. С. 28.

⁸⁹ Полное собрание русских летописей. Т. 1. Стб. 247; Васюта О. О. Олег Гориславич: людина і князь... С. 33; Літопис Руський. Київ: Дніпро, 1989. С. 458–459.

⁹⁰ Полное собрание русских летописей. Т. 1. Стб. 199, 247.

⁹¹ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 191.

⁹² Слово о полку Игореве. С. 34.

тонах автор відгукується про обидві ці смерті, хоча загиблі належали до різних ворогуючих таборів. Мовчить він і про перемогу однієї зі сторін цього протистояння, але широко зауважує його жахливі наслідки для Русі⁹³. По суті, зазначений міжкнязівський конфлікт, перш за все, автором «Слова» засуджується як такий. Однак у загальному плані ці події ним названо саме війнами Олега Святославича, який натоді, згідно з твором, «мечемь крамолу коваше и стрѣлы по земле сѣяше»⁹⁴. Указані зауваження автора окремі дослідники, які поділяли думку про негативний образ Олега у «Слові», особливо виділяли як один із головних аргументів на користь останнього⁹⁵. Справді, якщо виходити лише з цих констатацій автора твору, то може скластися враження, що головну провину за виникнення цього міжкнязівського протистояння він покладав саме на Святославича. Однак, як ми вважаємо, це лише на перший погляд, оскільки у «Слові» також зауважена і «обида Олгова»⁹⁶. А цим автор досить чітко показав своє розуміння причини таких його дій. По суті, у творі вказано на те, що згадана «обида» і спричинила реакцію ображеного Олега Святославича. А згідно з тогочасними правовими нормами і поглядами, у суспільстві він мав повний, так би мовити, карт-бланш на їх здійснення.

Саме таке правове бачення автором «Слова» дій Олега, на нашу думку, також підтверджується і його відгуком про князювання Володимира Мономаха у Чернігові, за який змагався Святославович. Як уже зазначалося, із цього приводу в розглядуваній частині твору вказано, що, коли Олег ступав у «златъ стремень», від того «звону» Володимир «по вся утра уши закладаше въ Черниговѣ»⁹⁷. Дослідники присутнє тут слово «уши» розуміють по-різному. Так, Б. О. Рибаків у ньому вбачав залізні скоби, куди закладався дерев'яний стовбур, що зачиняв міську браму⁹⁸. А Д. С. Лихачов, вказуючи на «звон», який чують саме людські вуха, вважав, що у «Слові» все ж таки малися на увазі безпосередньо фізичні вуха Мономаха⁹⁹. Однак все одно, незалежно від того, як дослідники тлумачать дане слово, такий відгук автора твору про Володимира Всеволодовича, на перший погляд, уявляється досить дивним. Таким він здається ще більше, коли взяти до уваги, а на цьому, як уже зазначалось, наголошують науковці, що творець «Слова» використовував «Повість минулих літ», де Мономах має образ мужньої та зваженої людини.

Однак далеко не всі дослідники у зазначеному місці твору вбачають якусь неординарність стосовно погляду його автора на Володимира Мономаха. Так, наприклад, Б. О. Рибаків цей фрагмент «Слова» пояснив у такий спосіб. Як вважає дослідник, насамперед він утримує інформацію історичного плану, з якої ми довідуємось, що Всеволод Ярославич, передчуваючи початок «полків Олегових», викликав до свого столяного Чернігова сина Володимира зі Смоленська¹⁰⁰. А очікування ним цієї невідворотної війни, на думку Б. О. Рибаків, автор твору просто передав поетичними словами про Мономаха, який «кожний день зранку наказував зачиняти фортечну браму Чернігова, закладаючи стовбур в її «уши» (залізні бокові скоби)»¹⁰¹.

На наш погляд, така трактовка одразу викликає кілька зауважень. По-перше, якщо прийняти виведений зі «Слова» Б. О. Рибаківим історичний факт як реальний, то дивує те, чому автор твору зосереджує увагу саме на Володимирі Всеволо-

⁹³ Там же.

⁹⁴ Там же. С. 33.

⁹⁵ Толочко П. П. Дворцовые интриги на Руси. С. 63; Лихачев Д. С. «Слово о полку Игореве» и культура его времени. С. 106; Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва, 1982. С. 443.

⁹⁶ Слово о полку Игореве. С. 34.

⁹⁷ Там же. С. 3.

⁹⁸ Рыбаков Б. А. Петр Бориславич: Поиск автора «Слова о полку Игореве». С. 50.

⁹⁹ Лихачев Д. С. «Слово о полку Игореве» как художественное целое. С. 284.

¹⁰⁰ Рыбаков Б. А. Петр Бориславич: Поиск автора «Слова о полку Игореве». С. 49.

¹⁰¹ Там же. С. 50.

довичеві і повністю ігнорує його батька, справжнього тодішнього господаря Чернігова. По-друге, перебування в місті Мономаха на момент приходу на Русь Олега Святославича та Бориса В'ячеславича не узгоджується із джерелами. Як впливає з них, Володимир не брав участі у першій битві, коли батько зазнав поразки. Не боронив він тоді і Чернігів. У своєму ж «Повчанні» Мономах чітко вказує, що зі Смоленська на театр бойових дій він прибув, коли розбитий племінниками Всеволод Ярославич перебував уже в Переяславі¹⁰². Отже, автор «Слова», пишучи про «закладання вух» Володимиром Всеволодовичем, мав на увазі зовсім інший час, коли після битви на Нежатиній Ниві батько Мономаха утвердився в Києві, а сам він став повновласним господарем Чернігова. Олег же в цей час утік до Тмутаракані, де розпочав готувати нову військову кампанію на Русь.

Д. С. Лихачов, обґрунтовуючи своє бачення слова «уши» у «Слові», звернув увагу на те, що у разі тлумачення останнього як деталі міської брами, як це робить Б. О. Рибаків, виходить абсурдна ситуація, бо у ті часи міста зачинялися на ніч, а не зранку, як про те мовиться у творі¹⁰³. Від себе ж акцентуємо, що, згідно зі «Словом», Володимир Всеволодович вдавався до цього «по вся утра»¹⁰⁴.

Справді, у реальному житті місто не могло бути постійно зачиненим. Однак, як впливає, й у випадку прийняття версії Д. Я. Лихачова зазначені у творі дії Мономаха також виглядають, м'яко кажучи, дивними. Виходить, що, прокидаючись зранку, він від «звону» підготовки «полків» Олега Святославича просто затикав собі вуха. Між іншим, коли людина реально поводить себе подібним чином, це пояснюється як небажання нею сприймати дійсність і в такий примітивний спосіб намагання відмежуватися від неї.

Отже, як ми вважаємо, незалежно від прийняття жодної із зазначених версій трактування «уши» у «Слові», його автор у цьому місці твору відобразив не реальні дії Володимира Всеволодовича, а закамуютьовано під них передав своє бачення чогось іншого. Так, наприклад, В. О. Захаров із цього приводу вказав, що в такий спосіб автор «Слова» висловив зневажливе ставлення до Мономаха¹⁰⁵. На наш же погляд, таке тлумачення є занадто прямолінійним та однобічним і суперечить загальній концепції твору. Отже, ми вважаємо, що в зазначеному місці автор «Слова» виразив не зневагу до Володимира Всеволодовича як такої, а образно передав його іронічне ставлення до його присутності на чернігівському столі в наступний після битви на Нежатиній Ниві період.

Чому ж автор «Слова» дозволив собі так відверто іронізувати з цього приводу? На нашу думку, враховуючи реалії часу, коли він жив, відповідь може бути лише одна – порушення Мономахом права отчини. Як відомо, згідно із заповітом Ярослава Володимировича (1054 р.), Чернігів став центром володінь його сина Святославичів. Отже, виходячи з зазначених обставин, чернігівський стіл тоді повинен був належати саме йому. Щоправда, в часи, коли відбувалися зауважені у «Слові» війни Олега Святославича, право отчини ще не було закріплене офіційно¹⁰⁷. Сталося це на Любецькому з'їзді князів у 1097 р.¹⁰⁸ Однак, як гадаємо, не можна забувати про ще одну річ, а саме про те, що «Слово» було створене фактично через сто років після Любеча, у час, коли право отчини було вже визначальним у взаємостосунках руських правителів, а князівський рід Ольговичів однозначно асоціювався з Чер-

¹⁰² Полное собрание русских летописей. Т. 1. Стб. 248.

¹⁰³ Лихачев Д. С. «Слово о полку Игореве» как художественное целое. С. 284.

¹⁰⁴ Слово о полку Игореве. С. 33.

¹⁰⁵ Захаров В. А. Тмутаракань и «Слово о полку Игореве». С. 218.

¹⁰⁶ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 150.

¹⁰⁷ Толочко А. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. Київ: Наукова думка, 1992. С. 36.

¹⁰⁸ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 231.

нігово-Сіверською землею. Відповідно для автора кінця XII ст. князювання Володимира Всеволодовича в Чернігові виглядало як нонсенс, а змагання за чернігівський стіл Олега Святославича сприймалися як справедливі та виправдані правом отчини. Між іншим, урешті-решт за кілька десятків років до появи «Слова» визнав це й сам Мономах, який у створеному ним у 1117 р. «Повчанні» з приводу своєї вимушеної поступки Черніговом на користь Олега у 1094 р. занотував: «И вдахъ брату о(т)ца своего мѣсто, а сам идох на о(т)ца своего мѣсто Переяславлю»¹⁰⁹.

Отже, автор «Слова», відверто іронізуючи з приводу чернігівського князювання Володимира Всеволодовича, явно перебував на боці Святославича. Хоча, яскраве змалювання жахить, які Русь пережила у часи «полків Олегових», на нашу думку, вказує на те, що і з останнього він також не знімав відповідальності. Отже, виходячи з висловлених спостережень, у визначенні ставлення автора «Слова» до Олега Святославича ми приєднуємося до тих дослідників, а саме Л. О. Дмитрієва, Д. С. Лихачова (остання робота), В. В. Кускова, Л. Є. Махновця та Л. В. Соколової, на погляд яких, він як співчував цьому князю, так до певної міри його ж і засуджував¹¹⁰.

З огляду на те, що автор «Слова» співчував Олегу Святославичу, згадані науковці у такому ж контексті розтлумачують і його прізвисько. Так, наприклад, Л. Є. Махновець, як вище відзначалось, «Гориславич» розумів як людину, яка знала багато горя у своєму житті¹¹¹. А на думку Л. В. Соколової, «Гориславич» – це людина з гіркою славою, з «сумною долею ізгоя»¹¹². Ми також вважаємо, що у присутньому у «Слові» прізвиську Олега відображене співчутливе ставлення автора твору до нього, але погодитись із подібними тлумаченнями, як гадаємо, не дозволяє одна річ, а саме форма, у якій наведене дане прізвисько. Якби у «Слові» малося на увазі те, на чому наголошують названі дослідники, то, на нашу думку, його автор, акцентуючи це, як і літописець у випадку з княгинею Рогнідою, змінив би ім'я Олега Святославича. Однак він трансформував саме патронім останнього. По суті, у творі було переіменовано батька Олега. Відповідно, зважаючи на цю обставину, і потрібно тлумачити досліджуване прізвисько.

Свого часу М. Ю. Брайчевський, який сприймав образ Олега Святославича у «Слові» у негативному плані, звернувши увагу на форму прізвиська князя, висловив думку, що таким чином автор твору побіжно також піддав засудженню і його батька¹¹³. Однак, як ми вже пересвідчилися, Олега не можна відносити до антигероїв «Слова», де йому навіть висловлювалося співчуття. Отже, виходячи з такої тези, на наш погляд, автор твору, наводячи прізвисько князя у формі патроніму, мав на увазі інше. Щоб зрозуміти, що саме, необхідно згадати, чому Олег Святославич у переддень битви на Нежатиній Ниві опинився у статусі ізгоя.

Як відомо, з 1054 р. вся влада на Русі здійснювалася у формі союзу трьох Ярославичів, який історики називають тріумвіратом. Однак у 1073 р. Святослав та Всеволод Ярославичі вигнали з Києва старшого брата Ізяслава, який змушений був полишити межі Русі, а на столичному столі утвердився батько Олега. Наприкінці ж 1076 р. він помер, а вже влітку 1077 р. Ізяслав Ярославич повернув собі ста-

¹⁰⁹ Полное собрание русских летописей. Т. 1. Стб. 249; Гиппиус А. А. Сочинения Владимира Мономаха: опыт текстологической реконструкции. II. *Русский язык в научном освещении*. 2004. № 2(8). С. 167.

¹¹⁰ Слово о полку Игореве. С. 203–204; Лихачев Д. С. «Слово о полку Игореве» как художественное целое. С. 291; Махновець Л. Є. Про автора «Слова о полку Игоревім». С. 147–148; Соколова Л. В. Смысловая функция переключек рассказов об Олеге Святославиче и Всеславе Полоцком в «Слове о полку Игореве». С. 644, 645; Кусков В. В. Исторические аналоги событий и героев в «Слове о полку Игореве». «Слово о полку Игореве». *Комплексные исследования*. Москва: Наука, 1988. С. 73.

¹¹¹ Махновець Л. Є. Про автора «Слова о полку Игоревім». С. 147.

¹¹² Соколова Л. В. Смысловая функция переключек рассказов об Олеге Святославиче и Всеславе Полоцком в «Слове о полку Игореве». С. 644.

¹¹³ Брайчевский М. Ю. Черниговский княжеский дом и автор «Слова о полку Игореве». С. 14.

тус київського князя. Остаточо замирившись та узгодивши всі питання з братом Всеволодом, на початку 1078 р. він провів репресії щодо синів свого кривдника. У результаті найстаріший із них Гліб Святославич загинув, а Олег, позбавлений дядьком усіх володінь, перетворився на князя-ізгоя¹¹⁴.

З приводу вчинку батька Олега Святославича у 1073 р. у «Повісті минулих літ» зазначено: «С(вя)тослав же бѣ начало выгнанию братню, желая большая власти ... преступивъ заповѣдь отню, паче же и Б(о)жию, великъ бо естъ грѣхъ переступати заповѣдь о(т)ца своего»¹¹⁵. Сама «Повість» грішить тенденційністю щодо Святослава Ярославича і його роду, але подібної оцінки такі дії князя удостоїлись і в інших тогочасних творах Київської Русі. Наприклад, у «Житії» Феодосія Печерського за цей вчинок він уподібнений біблійному Каїну¹¹⁶. Взагалі ж, як засвідчують відповідні дослідження, в уявленні книжників XI – початку XII ст. законним та природним способом заміщення князівських столів «вважались воля батька (чи старшого у роді князя) і родове старшинство», тобто той принцип, який відобразив заповіт Ярослава Володимировича (1054 р.)¹¹⁷. Відповідно Святослав Ярославич став першим, хто його порушив.

Зрозуміло, що й автор «Слова», який украй негативно ставився до міжкнязівських чвар, також засуджував подібного роду вчинки. Це засвідчують і його слова:

«Усобица княземъ на поганья погибе,
рекоста бо брать брату:
«Се мое, а то мое же».
И начяша князи про малое
«се великое» мльвити,
а сами на себѣ крамолу ковати»¹¹⁸.

Однак «Слово» творилося за часів, коли у стосунках між князями визначальним стало вже і право отчини. А саме її через вчинок свого батька і був позбавлений Олег Святославич. По суті, він опинився в ситуації, коли без вини став винуватим. Відтак, вважаючи отчинні домагання Олега справедливими, автор твору, назвавши його Гориславичем, на нашу думку, у цьому випадку акцентував увагу не на засудженні батька князя, а вказав на його дії як на причину нещастя Святославича, і з цього приводу йому ж і поспівчував. Отже, з огляду на таке бачення присутності прізвиська «Гориславич» у «Слові», ми підходимо і до його тлумачення.

У проаналізованому творі в прямому розумінні «Гориславич» – це син людини (Горислава), яка прославилася горем, а в нашому випадку – людини, яка цим горем завдала значної шкоди і своєму синові. Зміна ж у «Слові» патроніму Олега Святославича вказувала на те, за що він від інших князів дістав «обиду», хоча, насправді, на неї й не заслуговував.

Джерела не відображають побутового найменування Олега Гориславичем ні за його життя, ні після смерті. Зазначене прізвисько було суто витвором автора «Слова о полку Ігоревім», покликаним передати його бачення образу цього князя в історії Русі. Але саме з цим прізвиськом завдяки науковцям Олег Святославич і увійшов до пантеону Рюриковичів та сьогодні фігурує на сторінках фахової літератури.

¹¹⁴ Васюта О. О. Олег Гориславич: людина і князь. С. 32–33.

¹¹⁵ Полное собрание русских летописей. Т. 2. Стб. 172–173.

¹¹⁶ Абрамович Д. І. Кисво-Печерський патерик. Репринтне видання. Київ: Час, 1991. С. 67.

¹¹⁷ Пузанов В. В. Государство и общество Древней Руси глазами современников (XI – начало XII века): историко-антропологические очерки. Ижевск: Издательство «Удмуртский университет», 2012. С. 194–195.

¹¹⁸ Слово о полку Игореве. С. 35.

Reference

- Abramovych, D. (1991). Kyievo-Pecherskyi pateryk. Reprintne vydannia [Kiev-Pechersk Paterik. Reprint]. Kyiv, Ukraine. Chas.
- Androshchuk, F. (2010). «Svyatoshina pechat». *RUTHENICA. Almanakh serednovichnoi istorii ta arkeolohii Skhidnoi Yevropy – RUTHENICA. Almanac of medieval history and archeology of Eastern Europe*, 9, 131–136.
- Borovkov, D. (2016). Vladimir Monomakh, knyaz-mifotvorets [Vladimir Monomakh. Prince-peacemaker]. Moscow, Russia: Lomonosov.
- Braychevskiy, M. (1990). Chernigovskiy knyazheskiy dom i avtor «Slova o polku Igoreve» [Chernihiv Prince's House and the author of «The Tale of Igor's Campaign»]. *Problemy arkeologii Yuzhnoy Rusi – Problems of archeology of Southern Rus*, pp. 10–15.
- Braichevskiy, M. (1999). Istorychni portrety. Katalog yuvileinoi vystavky [Historical portraits. Catalog of the anniversary exhibition]. Kyiv, Ukraine: «Spalakh».
- Duglas, D. (2005). Vilgelm Zavoevatel. Viking na angliyskom prestole [William the Conqueror. Viking on the English throne]. Moskva, Russia: ZAO Tsentropoligraf.
- Flori, Zh. (2008). Richard Lvinoe Serdtse: Korol-rytsar [Richard the Lionheart. Knight King]. Saint Petersburg, Russia: Yevraziya.
- Fomin, A. (Ed.). (1995). Gorislavich. Entsiklopediya «Slova o polku Igoreve» [Gorislavych. Encyclopedia «The Tale of Igor's Campaign»]. (Vol. 2). Sankt-Peterburg, Russia: Dmitriy Bulanin. Retrieved from <http://feb-web.ru/feb/sloven/2/es2/es2-0471.htm?cmd=0&hash=Gorislavlich>.
- Gimon, T. (2012). Sobytiya XI – nachala XII v. v novgorodskikh letopisyakh i perechnyakh [Events of the XI-beginning of the XII century. in the Novgorod chronicles and lists]. *Drevneyshie gosudarstva Vostochnoy Yevropy: 2010 god: Predposylki i puti obrazovaniya Drevnerusskogo gosudarstva*, pp. 584–703.
- Gippius, A. (2004). Sochineniya Vladimira Monomakha: opyt tekstologicheskoy rekonstruktsii [Compositions of Vladimir Monomakh: experience of textological reconstruction]. II. *Russkiy yazyk v nauchnom osvyashchenii – Russian language in scientific coverage*, 2(8), pp. 146–171.
- Gorskiy, A. (2016). Srednevekovaya Rus. O chem govoryat istochniki [Medieval Russia. What do the sources say?]. Moscow, Russia: Lomonosov.
- Grammatin, N. (1823). Slovo o polku Igorevom, istoricheskaya poema, pisannaya v nachale XIII veka na slavenskom yazyke prozoyu i s onoy perelozhennaya stikhami drevneyshego russkogo razmera, s privosokupleniem drugogo bukvalnogo prelozheniya, s istoricheskimi i kriticheskimi primechaniyami, kriticheskim zhe rassuzhdeniem i rodoslovnouy [The Tale of Igor's Campaign]. Moscow, Russian Empire: V tipografii S. Selivanovskogo.
- Gumilev, L. (1970). Poiski vymyshlennogo tsarstva. (Legenda o «gosudarstve presvitera Ioanna») [The search for a fictional kingdom. (Legend of the «State of Presbyterian John»)]. Moscow, USSR: Nauka.
- Gumilev, L. (2000). Drevnyaya Rus i Velikaya step [Ancient Russia and the Great Steppe]. Moscow, Russia: Izdatelstvo AST.
- Hensorskiy, A. (1958). Halysko-Volynskiy litopys (Protsey skladannia; redaktsii i redaktory) [Galician-Volhynian chronicle (Compilation process; textual variants and editors)]. Kyiv, UkrSSR: Vydavnytstvo AN URSR.
- Hrushevskiy, M. (Ed.). (1992). Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus]. (Vol. 2). Kyiv, Ukraine : Naukova dumka.
- Kotliar, M. (1996). Istoriia v osobakh: Davnoruska derzhava [History in persons: The ancient Rus state]. Kyiv, Ukraine: Ukraina.
- Kuskov, V. (1988). Istoricheskie analogi sobytiy i geroev v «Slove o polku Igoreve» [Historical analogues of saboteurs and heroes in «The Tale of Igor's Campaign»].

«Slovo o polku Igoreve». *Kompleksnye issledovaniya* – «A Tale of Igor's Regiment». *Comprehensive research*, pp. 62–79.

Lesnoy, S. (2008). Zlatoe slovo Rusi. Krakh antiruskikh navetov [The golden word of Rus. The collapse of anti-Russian gossip]. Moscow, Russia: Algoritm.

Likhachev, D. (1985). «Slovo o polku Igoreve» i kultura ego vremeni [«The Tale of Igor's Campaign» and the culture of his time]. Leningrad, USSR: Khudozhestvennaya literatura.

Likhachev, D. (1986). «Slovo o polku Igoreve» kak khudozhestvennoe tseloe [«The Tale of Igor's Campaign» as an artistic whole]. *Almanakh bibliofila – Almanac of the bibliophile*, 21, pp. 268–292.

Litopys Ruskyi [Chronicle of the Russian]. (1989). Kyiv, Ukraine: Dnipro.

Litvina, A., Uspenskiy, F. (2006). Vybor imeni u russkikh knyazey v X–XVI vv. Dinasticheskaya istoriya skvoz prizmu antroponomiki [The choice of the name of the russian princes in the X–XI centuries. Dynastic history through the prism of anthroponymy]. Moscow, Russia: Indrik.

Makhnovets, L. (1989). Pro avtora «Slova o polku Ihorevim» [About the author of «The Tale of Igor's Campaign»]. Kyiv, UkrSSR: Vydavnytstvo pry Kyivskomu derzhavnomu universyteti.

Mikheev, S. (2011). Kto pisal «Povest vremennykh let»? [Who wrote «The Tale of Time»?]. Moscow, Russia: Indrik.

Novgorodskaya pervaya letopis starshogo i mladshego izvodov [Novgorod's first chronicle of senior and junior izvod]. (1950). Moscow; Leningrad, USSR: Izdatelstvo AN SSSR.

Orlov, A. (1938). «Slovo o polku Igoreve» [«The Tale of Igor's Campaign»]. Moscow; Leningrad, USSR: Izdatelstvo AN SSSR.

Orlov, A. (1946). Vladimir Monomakh. Moscow; Leningrad, USSR: Izdatelstvo AN SSSR.

Pako, M. (1998). Fridrikh Barbarossa. Rostov-na-Donu, Russia: Feniks.

Pchelov, Ye. (2001). Ryurikovichi. Istoriya dinastii. Moscow, Russia: OLMA-PRYESS.

Peretts, V. (1926). «Slovo o polku Ihorevim»: pamiatka feodalnoi Ukrainy-Rusy XII viku. Vstup. Tekst. Komentar [«The Tale of Igor's Campaign»: a monument of feudal Ukraine–Russia of the XII century. Introduction. Text. Comment]. Kyiv, Ukraine.

Polnoe sobranie russkikh letopisey [Complete collection of Russian chronicles]. (Ed.). (1862). (Vol. 9). Saint Petersburg, Russian Empire: V tipografii Eduarda Pratsa.

Polnoe sobranie russkikh letopisey [Complete collection of Russian chronicles]. (Ed.). (1862). (Vol. 15). Saint Petersburg, Russian Empire: V tipografii Leonida Demisa.

Polnoe sobranie russkikh letopisey [Complete collection of Russian chronicles]. (Ed.). (1962). (Vol. 2). Moscow, USSR: Izdatelstvo vostochnoy literatury.

Polnoe sobranie russkikh letopisey [Complete collection of Russian chronicles]. (Ed.). (1997). (Vol. 1). Moscow, Russia: Yazyki russkoy kultury.

Priselkov, M. (1938). «Slovo o polku Igoreve» kak istoricheskiy istochnik [«A word about Igor's regiment» as a historical source]. *Istoriik-marksist – Marxist historian*, 6, 112–133.

Puzanov, V. (2012). Gosudarstvo i obshchestvo Drevney Rusi glazami sovremennikov (XI – nachalo XII veka): istoriko-antropologicheskie ocherki [The state and society of Ancient Rus through the eyes of contemporaries (XI – early XII century): historical and anthropological essays]. Izhevsk, Russia: Izdatelstvo «Udmurtskiy universitet».

Robinson, A. (1978). Solnechnaya simbolika v «Slove o polku Igoreve» [Solar symbols in «The Tale of Igor's Campaign»]. «Slovo o polku Igoreve». *Pamyatniki literatury i iskusstva XI–XVII vv.* Retrieved from <http://tochka.gerodot.ru/slovo/robinson01.htm>.

Rybakov, B. (1972). Russkie letopistsy i avtor «Slova o polku Igoreve» [Russian chroniclers and the author of «The Tale of Igor's Campaign»]. Moscow, USSR: Nauka.

Rybakov, B. (1982). Kievskaya Rus i russkie knyazhestva XII–XIII vv. [Kyivan Rus and Russian principalities of the XII–XIII centuries.]. Moscow, USSR.

Rybakov, B. (1991). Petr Borislavich: Poisk avtora «Slova o polku Igoreve» [Pyotr Boryslavych: Search for the author of «The Tale of Igor's Campaign»]. Moscow, Russia: Molodaya gvardiya.

Shakhmatov, A. (2001). Razyskaniya o drevneyshikh russkikh letopisnykh svodakh [Research on the oldest Russian chronicles]. Moscow, Russia: Akademicheskii prospekt; Zhukovskiy: Kuchkovo pole.

Slovar-spravochnik «Slova o polku Igoreve» [Dictionary-reference book of «The Tale of Igor's Campaign»]. (Ed.). (1965). (Vol. 1). Moscow; Leningrad, USSR: Nauka. Leningradskoe otdelenie. Retrieved from <http://feb-web.ru/feb/slovoss/default.asp>.

Slovo o polku Igoreve [The Tale of Igor's Campaign]. (1985). Moscow, USSR: Khudozhestvennaya literatura.

Sokolova, L. (2016). Smyslovaya funktsiya pereklichek rasskazov ob Olege Svyatoslaviche i Vseslave Polotskom v «Slove o polku Igoreve» [Semantic function of retellings of stories about Oleg Svyatoslavich and Vseslav Polotsky in «The Tale of Igor's Campaign»]. *Trudy otdela drevnerusskoy literatury – Proceedings of the Department of Ancient Russian Literature*, 64, pp. 628–652.

Soloviev, A. (1948). Politicheskii krugozor avtora «Slova o polku Igoreve» [Political outlook of the author «The Tale of Igor's Campaign»]. *Istoricheskie zapiski – Historical notes*, 25, 71–103.

Soloviev, S. (Ed.). (1988). [Works] (Vol. 1/1–2). Moscow, USSR: Mysl.

Tolochko, A. (1992). Knyaz v Drevney Rusi: vlast, sobstvennost, ideologiya [Prince in Ancient Russia: power, property, ideology]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.

Tolochko, A. (2009). Kratkaya redaktsiya Pravdy Russkoy: proiskhozhdenie teksta [Short edition of Pravda Russkaya: origin of the text]. Kyiv, Ukraine: Institut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.

Tolochko, P. (2001). Dvortsovye intrigi na Rusi [Palace intrigues in Rus]. Kyiv, Ukraine: Vidavnychiy dim «Alternativi»; Vidavnitstvo «ArtEk».

Tolochko, P. (2005). Davnoruski litopysy i litopystsi X–XIII st. [Ancient Russian chronicles and chroniclers of the X–XIII centuries]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.

Tolochko, P. (2006). Pro chas i mistse kanonizatsii Volodymyra [About the time and place of Vladimir's canonization]. *Rus na perekhresti svitiv (mizhnarodni vplyvy na formuvannia Davnoruskoj derzhavy) IX–XI st. – Russia at the crossroads of worlds (international influence on the formation of the ancient state) IX–XI centuries*. Pp. 198–202.

Uspenskiy, F. (2002). Skandiny. Varyagi. Rus: Istoriko-filologicheskie ocherki [Scandinavians. Vikings. Rus: Historical and philological essays]. Moscow, Russia: Yazyki slavyanskoj kultury.

Vasiuta, O. (2019). Oleh Horyslavych: liudyna i kniaz [Oleg Gorislavych: man and prince]. *Karnabidivski chytannia*, pp. 19–67.

Vilkul, T. (2003). Novgorodskaya pervaya letopis i Nachalnyy svod [Novgorod First Chronicle and Initial Arch]. *Palaeoslavica*, 11, 5–35.

Vilkul, T. (2005). Mstislav Khrabryy – k proiskhozhdeniyu epiteta [Mstislav the Brave – to origin of the epithet]. *Drevnyaya Rus. Voprosy medievistiki – Ancient Rus. Questions of medieval studies*, 3 (21), p. 14.

Yatsenko, B. (2006). «Slovo o polku Ihorevim» yak istorychne dzherelo [«The Tale of Igor's Campaign» as a historical source]. *Taiemnytsi davnikh pysmen – Secrets of ancient writings*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychii tsentr «Prosvita».

Zakharov, V. (1988). Tmutarakan i «Slovo o polku Igoreve» [Tmutarakan and «The

Tale of Igor's Campaign»]. *Kompleksnyye issledovaniya – «A Tale of Igor's Regiment». Comprehensive research*, 203–220.

Васюта Олег Олегович – заступник завідувача відділу наукових досліджень печер та пам'яток археології Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» (вул. Іллінська, 33-а, м. Чернігів, 14000, Україна).

Vasiuta Oleh O. – deputy head of the cave research and archeology department of the Chernihiv ancient national architectural and historical reserve «Ancient Chernihiv» (33-a Illinska St., Chernihiv, 14000, Ukraine).

E-mail: vasutaoleg@gmail.com

THE NICKNAME OF CHERNIHIV-SIVERSK'S PRINCE OLEG SVYATOSLAVOVYCH: WHY «HORYSLAVYCH»?

It so happens that people often get all sorts of nicknames. This phenomenon is as widespread today as it has been in the past. And in general, this tradition has long been matured, also in the Middle Ages. This is especially true for representatives of the ruling elites of the time, who, due to their position in society, received the most public attention. Consequently, some of them got nicknames, which also included history.

A similar phenomenon was present in the history of Kyivan Rus, though not as widely as traditionally considered. For example, very famous prince Yaroslav the Wise, who in the scientific literature merged with this nickname, and the last is now reflected even on the banknotes of Ukraine, as it turns out, in fact in ancient times was not so-called. He became «wise» only thanks to researchers from the end of the 19th century. Although, among the rulers of Kyivan Rus there were still some representatives who in the Middle Ages received nicknames.

These include Prince Oleg Svyatoslavych of Chernihiv-Siversk land (mid-11th century – 1.8.1115). He went down in history with the nickname «Horyslavych», which he received from the author of «The Tale of Igor's Campaign» (late 12th century). To date, researchers have expressed differing views on the interpretation of this nickname. Mostly they depend on determining what coloring, positive or negative, the character of Oleg Svyatoslavych has in «The Tale of Igor's Campaign».

In this research, these issues also considered. Accordingly, here is the argumentation of the author's vision of the author's attitude «The Tale of Igor's Campaign» to Oleg Svyatoslavych. And, based on this, the author offers his version of the interpretation of this nickname.

Key words: Oleg Svyatoslavych, Horyslavych, «The Tale of Igor's Campaign», nickname, Kyivan Rus, prince, Chernihiv-Siversk land.

Дата подання: 31 травня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 21 вересня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Васюта О. Прізвисько Чернігово-Сіверського князя Олега Святославовича: чому «Гориславович»? *Сіверянський літопис*. 2020. № 5. С. 4–24. DOI: 10.5281/zenodo.4119304.

Цитування за стандартом APA

Vasiuta, O. (2020). Prizvysko Chernihovo-Siverskoho kniazia Oleha Sviatoslavovycha: Chomu «Horyslavovych»? [The nickname of Chernihiv-Siversk's Prince Oleg Svyatoslavovych: Why «Horyslavych»?]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, 4–24. DOI: 10.5281/zenodo.4119304.